

दशावतारी आख्यानातील स्त्रीपार्टी

दयानंद हरीशचंद्र वेंगुर्लेकर

सातेरी प्रकाशन
कोरगाव पेडणे

दशावतारी आख्यानातील स्त्रीपार्टी
(मुलाखतवजा परिचयलेख)

© सुरक्षित

प्रथमावृत्ती :

१२ जानेवारी २०१४
(स्वामी विवेकानंद जयंती)

प्रकाशक :

सातेरी प्रकाशन
देऊळवाडा, कोरगाव
पेडणे - गोवा ४०३ ५१२
मोबा. ९०४९१५९५०९

मुद्रक :

अनिकेत ऑफसेट
सालईवाडा - सावंतवाडी,
फोन : (०२३६३) २७३९४२

मुखपृष्ठ संकल्पना :

बाळकृष्ण कानोळकर
आणि दयानंद ह. वेंगुर्लेकर

मुखपृष्ठ :

भरत तुकाराम नाईक

आतील छायाचित्रे :

दयानंद ह. वेंगुर्लेकर

मूल्य : रुपये १२०/-

प्रीत्साहना

‘दशावतार आख्यानातील स्त्रीपार्टी’ हा श्रीयुत दयानंद वेंगुलेंकर यांनी सिद्ध केलेला आगळा वेगळा असा ग्रंथ. मुलाखतवजा परिचयलेख असे त्याचे स्वरूप आहे. त्यामध्ये त्यांनी दशावतारी लोकनाट्यातील स्त्रीभूमिका करणाऱ्या एकूण चौदा पुरुष कलाकारांचा परिचय वाचकाला करून दिलेला आहे. या कलाकारांमध्ये प्रतिथयश कलाकारांच्या बरोबरीनेच अलिकडच्या काळात उमेदवारी करणाऱ्या कलाकारांचाही समावेश आहे. गोमंतकातल्या सत्तरीमधीलही एका कलाकाराचा यात समावेश आहे. या ग्रंथाद्वारे या सर्वच दशावतारी कलाकारांनी दशावतारी लोकनाट्यकलेच्या समृद्धी व संवर्धनासाठी केलेला असीम त्याग, त्याप्रती असलेली त्यांची निष्ठा, त्यासाठी त्यांनी उपसलेले अपार कष्ट, अहर्निश केलेला अभ्यास, त्यांची हलाखीची आर्थिक परिस्थिती, सरकारदरबारी होणारी उपेक्षा अशा एकूणच बाबी जनताजनार्दनाच्या समोर लेखकाने मांडलेल्या आहेत. मराठीत हे प्रथमच होत आहे.

‘दशावतार’ हा कोकण प्रांतातला एक प्रमुख लोककला प्रकार आहे. तो एक नाट्यकला प्रकार आहे. साधारणपणे रत्नागिरीपासून ते मंगळूरपर्यंत हा कलाप्रकार काही थोड्याफार फरकाने पहावयास मिळतो. मंगळूरच्या परिसरात तो यक्षगान या नावाने ओळखला जातो. दक्षिण कोकणचा हा प्रदेश. रत्नागिरीचा परिसर हा उत्तर कोकणचा भाग. या परिसरात ‘खेळे’, ‘नमन’ इत्यादीसारखे इतर लोकनाट्य प्रकारही अस्तित्वात आहेत. परंतु ते लोकनृत्यकला प्रकार म्हणूनच प्रामुख्याने ओळखले जातात. गोव्याच्या परिसरात म्हणजेच मध्यकोकणामध्ये आपल्याकडे दशावताराची विविध रूपे पहावयास मिळतात. ‘पेडणेचा दशावतार’, ‘सावईवेरेचा दशावतार’ आणि ‘काणकोणचा दशावतार’ यामध्ये सुक्ष्मसा फरक निश्चितच आहे. शिवाय गोव्यामध्ये ‘रणमाले’, ‘जागर’, ‘तियात्रु’, ‘खेळ तियात्रु’ यांसारखे इतर लोकनाट्य प्रकारही सादर होताना दिसून येतात.

गोव्यामध्ये वैशिष्ट्यपूर्ण असलेले ‘पेरणी जागर’, ‘बाळक्रीडा’, ‘लळीत’ वगैरे लोकनाट्य प्रकार आज नामशेष होण्याच्या मार्गावर आहेत. वास्तवतः आपणच त्यांच्या या स्थितीला कारणीभूत आहोत. त्यांचे विशेष अध्ययन करून त्यांचे संवर्धन कसे करता येईल याविषयी कोणत्याही स्तरावर कुणीही म्हणजे अगदी कुणीही काहीही करताना दिसून येत नाही. अशा वेळी यासाठी विशेष अभ्यासाची, संशोधनाची गरज आहे. या लोककलाप्रकारांच्या पुनरुत्थानासाठी योग्य ती जाण व जागृती होणे

आवश्यक आहे. श्रीयुत दयानंद वेंगुर्लेकर यांच्या या उपक्रमाने या कार्याचा श्रीगणेशा होऊ दे, अशी अपेक्षा करतो.

वेंगुर्लेकरांच्या या उपक्रमाचे फलितस्वरूप म्हणून आज हा छोटा ग्रंथ आकारास आला. ग्रंथ लहानु परंतु थोरामोठ्यांच्या नेत्रांमध्ये झणझणीत अंजन घालण्याची क्षमता त्याच्यामध्ये निश्चितच आहे.

लोकसाहित्याच्या अभ्यासाला व संशोधनाला किती मोठा वाव आहे याची सहज झलक म्हणजे हा वेंगुर्लेकरांचा ग्रंथ. या ग्रंथाचा आकार लहानगाच. मुलाखतवजा परिचयलेख असे या लेखनाचे स्वरूप आहे. या ग्रंथात आलेल्या एकूण चौदा अशा लेखांच्या माध्यमातून 'कोकणातील दशावतार लोकनाट्यकला' या विषयीची खूपच माहिती वाचकाला सहज मिळून जाते. त्याच्याच बरोबरीने या नाट्यकलेशी निगडीत असलेले कलाकार प्रामुख्याने 'स्त्रीपार्ट' कलाकार यांच्या विषयीच्या माहितीचा खजिनाच अभ्यासकाला या छोट्या ग्रंथातून हाताला लागतो, असे सार्थपणे म्हणता येईल.

या 'इवलयाशा' ग्रंथाचे मोलमहत्त्व कदाचित लेखक वेंगुर्लेकरांनाही ठाऊक नसेल. या ग्रंथाच्या निमित्ताने 'दशावतारी लोकनाट्यकला' या विषयीच्या संशोधनाला एक नवा आयाम प्राप्त झालेला आहे. अशा संशोधनाला नवी दिशा प्राप्त करून देण्याची क्षमता खचितच या ग्रंथात आणि वेंगुर्लेकरांच्या या 'एकलव्य प्रयोगा' मध्ये आहे. या कलेचा किती विविध आयामांनी अभ्यास होऊ शकतो याचे संसूचन या ग्रंथाद्वारे झालेले आहे. कदाचित लेखकाला देखील याची जाणीव झालेली असेल असे नव्हे. अजाणतेपणीच घडून आलेल्या या घटना 'टर्निंग पॉईंट' ठरू शकतात.

दशावतार लोकनाट्यकलेचा विविध ज्ञानशाखांद्वारे अभ्यास होऊ शकतो. संशोधनही याला अपवाद नाही. उदाहरणार्थ : कला, वाणिज्य, सादरीकरण कला उद्योग व व्यवस्थापन इत्यादी भाषा व विज्ञान, नृत्य व नाट्य, चित्र व शिल्प, कला व साहित्य, आख्यान व नाटक, वाणिज्य व व्यापार, अर्थशास्त्र, पुरातत्त्वविद्या, मिथकविद्या इत्यादी. हा अभ्यास स्वतंत्रपणे होऊ शकतोच परंतु तो त्याचबरोबरीन तौलनिक देखील होऊ शकतो. सामर्थ्य आहे चळवळीचे जो जो करील त्याचे.

श्रीयुत वेंगुर्लेकर यांच्या या लेखनाला व प्रथम प्रकाशनाला माझ्या शुभेच्छा देऊन प्रोत्साहनपर व्यक्त केलेले माझे शब्द इथेच संपवतो. शुभास्ते संतानः संतु!

दि.१८ नोव्हेंबर २०१४

डॉ. बाळकृष्णजी कानोळकर,
एसोसियट प्रोफेसर, मराठी विभाग,
गोवा विद्यापीठ.